

ACTIVITATEA PUBLICISTICĂ ȘI EDITORIALĂ ÎN BANATUL SÂRBESC LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX¹

Virginia POPOVIĆ

Universitatea din Novi Sad, Facultatea de Filosofie,
Departamentul de Limba și Literatura Română

La românii din Banatul sârbesc, care după 1918 a aparținut Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, putem să spunem argumentat că au existat unele momente culturale importante, care au lăsat urme adânci în viața muzicală, artistică, folclorică, publicistică, editorială și literară. ”Românii de o parte și de alta a Banatului au avut o istorie comună” (Agache 2010: 1), terminându-se cu perioada dominației austro-ungare (1867-1918). Viața culturală și religioasă din Banatul sârbesc s-a desfășurat unitar cu cea din Banatul istoric, fiind legată și susținută de centrele românești din Transilvania și din Regat. Vreme îndelungată, românii de pe meleagurile iugoslave nu au avut deloc presa lor, ci se aprovizionau cu gazete primite din alte părți locuite de români. Banatul era sub dominația habsburgică până în 1918, astfel că ziarele și revistele în limba română au avut o circulație comună pe întreg teritoriul locuit de români. De aceea, în această zonă au putut să ajungă foarte multe publicații românești cum ar fi: *Gazeta de Transilvania*, *Ateneul Român*, *Foaia diecezană*, *Banatul*, almanahuri, calendare trimise de Mitropolia Sibiului, toate încercând ”să exprime deopotrivă interesele politice, economice și culturale ale românilor de pe teritoriul statului slav” (Roșu 2013: 117).

După ce Curtea vieneză a adus hotărârea să de deschidă școli cu predare în limba maternă, s-au înființat școli la Timișoara, Arad și Vârșeț. Au apărut primele instituții în limba română - Școala Gramaticală din Vârșeț (1790-1819), Preparandia (Școala de Învățători) de la Biserica Albă (1836-1850), Teologia de la Vârșeț (prin *Decretul* din 17 decembrie 1820 și inaugurată festiv în 1822) având două secții, în limba sârbă și română. Aceste școli care i-au avut de profesori pe Andrei Șaguna, Nicolae Tincu Velia, au jucat un rol important în formarea păturii de intelectuali români din Banat. Școala clericală din Vârșeț a avut un rol important la trezirea conștiinței naționale la românii și sârbii care se aflau sub stăpânire austriacă,

¹ Lucrarea de față este realizată în cadrul proiectului *Jezici i kulture u vremenu i prostoru/ (Limbi și culturi în timp și spațiu)*, nr. proiect 178002, finanțat de Ministerul de Învățământ și Știință din Serbia.

a contribuit la pregătirea cadrelor preotești și ”a acționat în spiritul colaborării și prieteniei dintre poporul român și sârb” (Mengher 2000: 27).

În perioada precedentă anului 1918 în Banat s-au desfășurat unele activități culturale și literare, fiind importante momente pentru românii din Banatul sârbesc. Mai întâi unii cărturari din Banatul iugoslav au început colaborarea la unele reviste și ziare cu profil politic, meșteșugăresc dar și dedicate problemelor culturii și literaturii din Lugoj și Oravița, iar mai târziu acești oameni de seamă din părțile vestice ale Banatului istoric au sprijinit aceste reviste moral și material. În această perioadă se pun bazele cercetării folclorului de această parte a Banatului, prin contribuțiile folcloriștilor din satele din jurul Vârșetului. Toate aceste publicații au exprimat, până la destrămarea Imperiului austro-ungar, deopotrivă interesele politice, economice și culturale ale românilor de pe întreg teritoriul statului habsburgic.

Primele publicații românești din Banatul sârbesc sunt *Convorbiri pedagogice* (1886-1888), *Steaua* (1901-1902), *Educatorul* (1909-1913), *Familia* (1910). Pe lângă editarea primelor publicații, se tipăresc primele gramatici, calendare dicționare, culegeri de folclor și texte literare; se afirmă primii cărturari, oameni de cultură, cum ar fi Paul Iorgovici, Nicolae Tincu Velia, Petru Bizeria, Nicolae Țințariu, etc. Din rândul cărturarilor bănățeni s-au recrutat un număr mare de ziariști care au redactat cele mai de seamă publicații românești din acea perioadă. Treptat au început să apară numeroase ziare cu caracter economic, politic, social, reviste literare și de educație, ba unele cu pretenții științifice.

Revista lunară de specialitate *Convorbiri Pedagogice* (decembrie 1886-1887) care publica în paginile sale și creații poetice de factură populară, a apărut la Satu Nou, redactori fiind cărturarii ardeleni Petru Stoica și Ioan Pop Reteganul (1853-1905), fiind repartizați în această localitate ca învățători. Revista a fost tipărită mai întâi la Satu Nou (între 3 iunie și 1 august 1886), Panciova (septembrie 1886 – septembrie 1887) iar mai târziu la Brașov (până în decembrie 1888). Programul revistei s-a precizat încă de la primul număr: ”ridicarea poziției sociale a învățătorilor, rezolvarea problemelor pedagogice în lumina științifică și definirea reformelor sociale în domeniul învățământului și familiei” (Roșu 2013: 125). În paginile revistei *Convorbiri Pedagogice* au fost publicate numeroase portrete de învățători, publiciști, scriitori, recezii, cronici, informații din viața satelor și culegeri de folclor. Următoarea revistă este *Educatorul* (1909-1914) care a fost publicată la Coștei și Vârșeț, directorul ei fiind Patrichie Râmneanțu, redactor-șef era redactorul și publicistul Petru Bizeria (1881-1953). Cei doi intelectuali au desfășurat o intensă activitate culturală în această localitate.

Această revistă a fost inclusă ca revistă a Reuniunii Învățătorilor, cu secții la Lugoj și Reșița (1913-1914), având ca scop ”educația poporului”. În cuprinsul ei, pe lângă studiile din domeniul pedagogic, au fost publicate și profiluri literare ale unor scriitori români, texte literare și anumite însemnări despre publicațiile românești importante din acea perioadă.

În această perioadă nu au apărut foarte multe publicații culturale, cauzele fiind ”lipsa” de intelectuali formați în acest scop (Mengher 2000: 36) și criza de resurse financiare. Cu toate acestea, totuși erau câteva reviste care și-au făcut apariția la începutul secolului XIX și care au publicat în paginile lor unele creații artistice din această parte a Banatului dar și creațiile scriitorilor deja cunoscuți în acea vreme. Revista *Steaua* (martie 1901-februarie 1902), supranumită și „foaie literară-poporală”, al cărei proprietar, editor și redactor era Nicolae Țințariu nu a lăsat foarte multe urme în cercetările de mai târziu, astfel că până azi nu s-au păstrat nici multe informații. Totuși unele date despre revista *Steaua* le oferă bisăptămânalul *Controla* din Timișoara, al cărui colaborator era Nicolae Țințariu. Această publicație anunță apariția noii reviste *Steaua*² și în mai multe numere popularizează conținutul acesteia, despre care susține că are un ”sumariu interesant și variu în prosă și poezie și noutăți”. În paginile sale, *Steaua* oferă informații din Panciova și împrejurimi, știri din lume, foiletoane, articole cu caracter educativ, proză și poezie (Maran 2012: 7).

Nicolae Țințariu era unul dintre primii scriitori din partea aceasta a Banatului implicându-se activ și foarte eficient în viața social-culturală a Petrovasălei, chiar în anii de înflorire a acestei localități, atât din aspectul său demografic, cât și din cel național și cultural. Printre altele, Țințariu devine secretar al Reuniunii corului vocal bisericesc-lumesc, al Reuniunii pompierilor voluntari, al Casinei române, remarcându-se în special în viața culturală ca regizor al pieselor de teatru prezentate de amatorii din sat la concertele organizate de obicei cu ocazia sărbătorilor religioase, fiind responsabil pentru alegerea piesei și distribuția rolurilor, dar și pentru însăși pregătirea actorilor. Participă activ la organizarea manifestărilor culturale la Petrovasâla. Membrii familiei Țințariu au editat trei publicații. Pe lângă *Familia*, la Caransebeș apare în perioada iunie-septembrie 1910, *Sentinela* (au apărut în total trei numere) și *Vocea graniței* (1910-1912), care își va

² Într-un articol în care prezintă revista *Steaua*, afirmă că a reușit să găsească doar cinci numere ale acesteia (în Biblioteca Academiei Române) și că, după toate probabilitățile, au apărut în total 11 numere. La început, revista a apărut lunar, pe opt pagini, format mic. În perioada august-decembrie 1901 au apărut doar două numere, iar la începutul anului 1902, ”*Steaua*” devine revistă bilunară (nr. 1 la 15 ianuarie, nr. 2 la 30 ianuarie și, în sfârșit, nr. 3 la 15 februarie, după care se pare că și-a întrerupt apariția, sau că nu ni s-au păstrat exemplarele care au apărut mai tâziu).

înceta apariția în urma acuzării și a condamnării redactorului la închisoare (George Țințariu, 1912), după publicarea unui articol care se referea indirect la atitudinea autorităților maghiare față de români. Același George Țințariu apare și ca redactor al revistei umoristice *Șoimul* (1910-1911). Nu în ultimul rând, să nu uităm faptul că această familie l-a dat și pe Alexandru Țințariu, cunoscut publicist, scriitor și traducător, încă un nume ilustru al literaturii românești din Banat în primele decenii ale secolului XX. Alexandru Țințariu (semnând din Panciova) a publicat la începutul sec. XX un număr însemnat de articole în revista *Familia* din Oradea Mare, în aceeași revistă în care a publicat și Eminescu și alți clasici ai literaturii române. La fel a publicat articole și în revista *Țara noastră* din Sibiu, redactată de Octavian Goga, semnând tot din Panciova.

Prima publicație în limba română care apare în perioada de provizorat în care se afla Banatul înainte de a fi semnat Tratatul de Pace de la Versailles, este ziarul cu titlul *Opinca* și cu subtitlul *Foaie Populară*, apărut între 1918 și 1919 la Vârșeț, avându-l de redactor-șef pe Petru Bizerea iar în funcție de director pe Patrichie Râmneanțu (din a căror inițiativă a fost redactată cu câțiva ani în urmă revista *Educatorul*). Ziarul a fost tipărit la Tipografia Banatului din Vârșeț. Revista *Opinca* s-a bucurat de o largă popularitate, datorită publicării unor articole, informații despre momentul Marii Uniri, a listelor cu delegații desemnați a lua parte la Marea Adunare de la Alba Iulia, cât și a articolelor privitoare la misiunea învățătorilor și a preoților din satele românești. Motto-ul publicației era *Sus, opinică, sus!* prin care s-a schițat politica de redactare a gazetei, iar editorialul primului număr a fost adresat celor "cari au purtat și poartă opinci", adică țaranului român care are nevoie "de o cultivare". Această revistă a susținut, totuși, ideile Partidului Național Român, adică:

"fiecare națiune poate singură și liber să dispună de soarta ei, națiunea română dorește ca liberă de orice înrăurire străină, să hotărească singură plasarea ei printre națiunile libere, precum și stabilitatea legăturii de coordonare cu celelalte națiuni libere" (Roșu 2013: 127).

Publicația era confiscată de autorități în decembrie 1918 nefiind de acord cu atitudinea și politica de redactare a ei. În cadrul rubricilor din gazeta *Opinca* sunt publicate articole privitoare la evenimentele internaționale, în special pe tema mișcării revoluționare muncitorești, apoi misiunea învățătorilor și a preoților în localitățile rurale, precum și articole în care este prezentată viața culturală și organizarea asociațiilor culturale din teritoriu. În lipsa publicațiilor literar-artistice propriu-zise gazeta acordă o importanță deosebită creației artistice, în special versurilor de inspirație folclorică. La sfârșitul anului 1919 se întrerupe apariția acestei reviste, ea

rămânând o publicație importantă din această perioadă, contribuind însemnat la emanciparea culturală și socială a țaranului român din Banatul sârbesc și a încercat să asigure, în ciuda împrejurărilor politice extrem de dificile pe atunci, o continuitate a presei în limba română în Voivodina. Revista lunară de literatură, *Familia* (15 martie-15 iulie 1910, revistă care apare și astăzi), editată la Petrovăsâla, a apărut la inițiativa lui Ioan Țințariu, proprietar și editor. Revista purta un subtitlu ”de literatură, instruire, petrecere și umor”, având rubrici permanente de versuri și proză semnate de unii autori din satele bănățene, apoi știri ”din sat și satele din jur”, cugetări, maxime, anecdote, glume, povețe, proverbe și ghicitori.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, intelectualitatea românească din Banat a cuprins în mare majoritate preoții și învățătorii, iar apoi comercianții, avocații, medicii, ofițerii. Se înființează despărțăminte ale reunilor învățătorilor români de la școlile confesionale din Vârșeț și Panciova. Acești intelectuali au fost promotorii organizațiilor culturale, politice și economice. Având în vedere că majoritatea populației a trăit la sat și s-a ocupat cu agricultura, la sate au fost înființate case de cultură (orchestre, secții de teatru, biblioteci) sprijinite de învățătorii și preoții locali. Ei au fost sprijiniți la începutul secolului XX de asociația culturală „Astra” pentru Banat cu secții la Vârșeț, Panciova, Satu Nou, Torac. Activitatea ei se limita la organizarea de cursuri pentru emanciparea populației și dotarea bibliotecilor sătești. În timpul Primului Război Mondial, asociația „Astra” și-a întrerupt activitatea, fiind reînființată abia la 19 martie 1936, într-o adunare a intelectualilor români din Banatul Sârbesc. “Astra” a devenit, în scurt timp, principalul inițiator și coordonator al acțiunilor culturale și educative naționale. Prin ea s-a realizat și unirea diferitelor grupări de români, unele aflate în opoziție. Membrii asociației ”Astra” au primit numeroase publicații editate de Biblioteca Asociațiunii. Țăranii înstăriți și-au dat copiii la școli în marile orașe: Budapesta, Timișoara, Cluj unde au terminat diferite facultăți, iar după absolvirea studiilor au ocupat posturi distinse. În acest sens apar idei de organizare politică. Românii din jurul orașului Vârșeț, în 1906 au fost organizați de câțiva intelectuali de la sat (Avram Corcea, Petru Bizeria, Patrachie Rămianțu și alții).

Ani în șir părțile vestice ale Banatului istoric au trăit oameni înzestrați cu spirit și care s-au jertfit pentru propășirea culturală a semenilor săi, transmitând astfel valorile lor. Constantin Diaconovici Loga (1780-1850) este unul dintre profesorii școlilor românești din Banatul de atunci. Intelectual care s-a luptat pentru răspândirea culturii naționale la românii de aici, revizor și creator al cărților românești și sârbești de pe teritoriul regimentelor de graniță bănățeană. El a pregătit, timp de două decenii,

învățători pentru școlile din Banatul sârbesc. A organizat cursuri pentru candidații de învățători susținând singur toate materiile de învățământ în ambele limbi, română și sârbă. A scris și publicat manualele necesare pentru această muncă a lui: *Bucvarul* și *Gramatica românească*. Constantin Diaconovici Loga a tradus cărți bisericești, îndeosebi cărți pentru trebuința Mitropoliei din Sremski Karlovci. Trebuie menționat că Constantin Diaconovici Loga și-a scris *Epistolariul românesc* (1840) la Biserica Albă.

Paul Iorgovici (1764-1808) s-a înșcolat în satul natal, Vărădia, la Vârșeț și la Seghedin iar studiile de filosofie le-a urmat la Pesta, Viena și Roma. La Viena a ocupat postul de cancelist imperial și corector al cărților românești și sârbești tipărite acolo. Împreună cu Ioan Molnar tipărește la Viena cea dintâi gazetă românească pentru propagarea ideilor de libertate, gazetă care a fost foarte repede interzisă iar Paul Iorgovici prigonit. Revine la Vârșeț unde scrie *Dicționarul în patru limbi* și *Observații de limbă rumânească* în care afirmă ideea despre originea latină a limbii române. *Observațiile de limbă rumânească* a fost scrisă la Vârșeț în 1800, fiind una dintre primele cărți în limba română din Banatul istoric. Nicolae Tincu Velia (1814-1867) a absolvit teologia la Vârșeț încât a hotărât să se stabilească în acest oraș, funcționând ca profesor al Școlii clericale sârbo-române. Este poet și autor al *Istoriei despre începuturile Vârșețului și româniei lui* (1846) și a multor altor studii care vizează cultivarea limbii naționale. În Banatul sârbesc au activat și mulți alți oameni cunoscuți, cum ar fi Andrei Șaguna (1809-1873), episcop și mitropolit al Ardealului și Banatului. A studiat teologia la Vârșeț, apoi a fost angajat ca profesor de teologie la Sremski Karlovci și Vârșeț. Primele lucrări le-a scris chiar în Biblioteca Mitropoliei din Sremski Karlovci.

Cu apariția primelor reviste pe teritoriul Banatului sârbesc cum erau *Convorbiri Pedagogice*, "Educatorul și Familia", au început să se înmulțească contribuțiile cărturarilor de atunci pe acest teritoriu. La Coștei în 1899 apare un volum de folclor literar în versuri semnat de Avram Corcea și intitulat *Balade populare*. După cinci ani a mai publicat și alte cărți *Mijloace de înaintare*, *Adevărul în chestia mișcării electorale din cercu Morăvița*, *Nicolae Iorga, îndrumător al țaranului român*. La Panciova au apărut în anii optzeci ai sec. XIX două cărți în limba română: una scrisă de Iuliu Vuia, cunoscut pedagog, și a doua de Trifon Militariu, preot din Satu Nou. Andrei Vasici, primarul Vârșețului, a fost corespondent la *Gazeta de Transilvania* a lui George Barițiu încă înainte de 1848, unde a publicat numeroase articole. George Bujigan a scris *Cantorul bisericesc* la Deliblata în 1905. Protopopul Aron Bartolomei din Doloave a publicat cărți și folietoane în *Foaia*

diecezană din Caransebeș în anii optzeci și nouăzeci ai sec. XIX. etc. (Mircea Măran).

Apar în curând primele monografii ale satelor din Banatul sârbesc: Alibunar (*Monografia comunei Alibunar*, semnată de Theodor V. Petrișoriu în anul 1869 și *Monografia comunei Petre-Roman (Petrovăsâla)*, de Nicolae Pența, tipărită în anul 1911.

Prin împărțirea Banatului după pacea de la Versailles din anul 1920, încât cel de sud-vest a revenit noului Regat al Sârbilor, Croaților și Slovenilor, românii din aceste părți ai Banatului au trecut prin o perioadă destul de grea, fiind privați de cele mai elementare drepturi. Abia după promulgarea Constituției de la Vidovdan, din iunie 1921, când noul regim devine mai tolerant față de minorități, românii procedează la inițierea unei vieți culturale mai organizate. Prin publicarea *Calendarelor poporului* (1922-1925) în satul Doloave, de învățătorul Romulus Roman și a volumului de poezii *În seri de iarnă* (1922), considerate adevărate manuale de culturalizare a maselor, literatura română din această parte a Banatului își ia avânt, înmulțindu-se considerabil contribuțiile intelectualilor din această zonă. În scurt timp este întocmit un *Abecedar* (1923) și o *Carte de cetire* (1924). În următorii zece ani se înmulțește numărul manualelor școlare în limba română publicate la o editură sârbă din orașul Panciova („Napredak”). Prima editură în limba română pe teritoriul Banatului sârbesc a început activitatea abia în anul 1945 la Vârșeț și în primii ani a publicat în parta mare cărți de ideologie politică. A mai existat încă o editură deschisă pe lângă Uniunea Culturală a Românilor care a publicat volumele de poezii ale primilor scriitori români din Voivodina: Radu Flora și Ion Bălan precum și primele cărți de teatru scrise de Mihai Avramescu și Nicolae Polverejan. Editura Uniunii Culturale în anul 1949 întrerupe activitatea și în locul ei apare Editura Uniunii Societății Culturale din Voivodina – Secția pentru români, pentru ca în 1950 aceasta să se transforme în Editura „Frăție și Unitate”. În 1953 a apărut încă o editură, „Lumina”, respectiv Casa de Editură „Lumina”. Ambele edituri românești care funcționau atunci: Editura „Lumina” și Editura „Frăție și Unitate” s-au atașat Editurii „Libertatea”, pe lângă care funcționează și azi. În cei 70 de ani de activitate, aici au fost publicate aproape o mie de volume de poezii, proză și teatru, traduceri literare, cărți de beletristică și memorialistică, etc.

Deși o literatură tânără, literatura în limba română din Voivodina are un specific bine conturat. Sentimentul apartenenței la un alt spațiu lingvistic, precum și conexiunea cu literatura română au creat, pentru scriitorii români din Serbia, un cert statut identitar. Deschiderea către cultura europeană a constituit un catalizator pentru racordarea la structurile stilistice moderne.

Situate fie în orizontul cercetărilor sistematice, fie în cel al interogațiilor retorice, reflecțiile privind statutul poetului român (mai puțin privind statutul poetului român din Voivodina) într-un context social-istoric dat și rolul pe care acesta trebuie să-l aibă în evoluția unei societăți au devenit teme constante ale teoriei literaturii de azi. Poziția intelectualului, mai precis a poetului voivodinean în societate, poate ridica dificultăți oricărei încercări de analiză nepărtinitoare, cu atât mai mult cu cât identitatea socială a acestui personaj se configurează prin raportare la „celălalt”, ipostaziat în forma puterii oficiale și a sistemului de valori promovate de aceasta. În acest sens, constatăm că apariția intelectualilor și instituționalizarea culturii reprezintă aspecte definitorii ale instituirii modernității politice în societățile sud-est europene ale secolului trecut. Existența socială a poezilor români este condiționată de studiile superioare specializate pe domenii și de implicarea lor (nu întotdeauna), în viața politică a țării. Astfel, un fenomen caracteristic, în retrospectiva istoriei noastre, îl reprezintă relația bivalentă cultură-politică care dovedește o constantă a societății moderne, indiferent la care curent sau orientare ideologică am face trimitere. Aproape fără excepție, doctrinele s-au afirmat, iar partidele s-au constituit într-un cadru cultural restrâns, beneficiind de sprijinul unor publicații și de prestigiul unor oameni de cultură.

Prima pătură de intelectuali români din Voivodina a fost absorbită de administrația statului pentru că i-au lipsit specialiștii. Odată plecați la școală în orașele din jur, dar și mai departe sau trecând granița țării, intelectualii din care, mai târziu, s-au desprins poezii, scriitorii și jurnaliștii din Voivodina vin cu alte idei, rămânând totuși legați sufletește de casă, de sat, de mediul din care este smuls din dorința sa de căutare a noilor valori culturale. În perioada postbelică, în satele românești din Banatul iugoslav se majorează numărul de intelectuali din diferite categorii: cadre didactice, medici, agronomi, farmaciști, medici veterinari, etc., cărora le-a revenit meritul de a impulsiiona activitatea cultural-artistică, apariția publicațiilor periodice și a altor acțiuni și manifestări. Această perioadă se caracterizează printr-o efervescentă spirituală, concretizată prin fondarea unor mișcări literare și culturale (mișcarea noastră literară și culturală a început în secolul al XIX-lea, Vârșețul fiind un important centru cultural și școlar românesc pentru întreg Banatul încă de la începutul sec. XIX), paralel cu întemeierea unor instituții de învățământ - progimnazii cu limba de predare română. În perioada anilor cincizeci se dezvoltă mass-media în limba română: Editura Libertatea (1953), Postul de Radio Novi Sad (1949), cu emisiuni în limba română și Televiziunea Novi Sad (1981) unde a fost concentrat cel mai mare procent de jurnaliști din Banatul Sârbesc (Voivodina) și care au contribuit la

păstrarea identității românești în Voivodina și la păstrarea patrimoniului cultural românesc în Serbia.

Referințe bibliografice:

- Agache, C. *Literatura română din Voivodina*, Editura Libertatea, Pančevo, 2010
- Agache, C. *Literatura română în țările vecine. 1945-2000*, Princeps Edit, Iași, 2005
- Albu, M., *The Romanian Postmodernism in Voivodina: Pavel Gătăianțu*, „Studii de Știință și Cultură, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș”, Arad, nr. 3 (22), 2010
- Almăjan, S. prefață la *Versiunea posibilă. Antologia poeziei românești din Iugoslavia*, Editura Libertatea, Panciova, 1987
- Boldea, I., *Postmodernismul românesc. Schiță recapitulativă*, „Observator Cultural”, decembrie, nr. 298, 2005,
http://www.observatorcultural.ro/Postmodernismul-romanesc.-Schita-recapitulativa*articleID_14453-articles_details.html
- Cârdu, P., *Complicitate*, Editura Libertatea, Panciova, 2007
- Boldea, I., *Teme și variațiuni*, Editura EuroPress Group, București, 2008
- Copcea, F., Sârbulescu, I., *Scurtă istorie a poeziei românești din Voivodina. Vol. I*. Lumina, Turnu Severin, 2002
- Din interviul realizat de Costa Roșu cu Ioan Baba, redactor-șef și responsabil al revistei „Lumina”, în „Libertatea”, An LI, nr. 13 (2663), 1 aprilie 1995, p.17 (apud Lumina, nr. 3, 1995, p. 50).*
- Cimpoi, M. *Ioan Baba sau noul Orfeu. În Critice. Vol. II.*, Fundația Scrisul Românesc, Craiova, 2003
- Coșovei, Traian T., *Adevăruri bandajate*. „Contemporanul – ideea europeană”, București, 7 ianuarie. Nr. 6 (95), 1992
- Dărăbuș, C. și Popović V., *Literatura de limba română din Serbia și antropologia culturală*, Editura Risoprint; Novi Sad și Editura Fondul Europa, Cluj, 2012
- Deaconescu, I., *Inscripție pe aer*. În *Cronica*, nr. 52 (1195), 23 decembrie, 1988
- Deaconescu, I., *Inscripție pe aer sau preludiul meditației tulburate*, în *Poezie și epocă*. Libertatea, Novi Sad, 1989
- Flora, Radu (1971). *Literatura română din Voivodina. Panorama unui sfert de veac*. Panciova: Editura Libertatea.
- Lăzăreanu, S., Octav P., (1995): *Intrarea în casă. Antologia poeziei românești din Iugoslavia*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995
- Măran, Mircea (2012). *Nicolae Țințariu*. Panciova: In Medias Res.
- Mengher, I., *Lumina 1945-2000*, Libertatea, Panciova, 2000
- Negoitescu, I., *Poetul Petru Cârdu. În Scriitori contemporani*, Editura Paralela 45, Pitești – Brașov – Cluj-Napoca, 2000
- Simion, E., *Un concept care-și caută sensurile*. În „Caiete critice”, nr. 1-2, apud *Ionela Mengher (2000). Lumina 1947-1997*. Editura Libertatea, Pancevo, 1986
- Popović, V., *Pavel Gătăianțu. Contribuții la monografie*, Editura Ined Co, Novi Sad, 2004
- Popović, V., *Petru Cârdu și Pavel Gătăianțu și negarea artei tradiționale: avangarda în literatura română din Voivodina*, Arca, Arad, p. 160-173, 2006

Popović, V. *Opinii și reflecții. Lirica românească din Voivodina*, Editura Libertatea, Panciova, 2013;

Popović, Virginia (2009). *Elita intelectuală românească din Voivodina*. Statutul intelectualului „voivodinean în context social-istoric, în ”Europa”, nr. 2, An.2, p. 35-41.

Popa, Ștefan, N., *O istorie a literaturii române din Voivodina*, Editura Libertatea, Panciova, 1997

Rachieru, A. D., *Pavel Gătăianțu sau demistifarea poeziei*, în „Luceafărul”, nr. 11/25.03. 1998, p. 22, 1988

Roșu, Costa (1989). *Dicționarul literaturii române din Iugoslavia*. Libertatea: Novi Sad.

Roșu, Costa (2013). *Scrieri despre noi. Români de pretutindeni*. Zrenjanin: Editura ICRV.

Roșu, Costa (2015). *Români din Voivodina. Povestea unei populații care persistă*. Album monografic. Zrenjanin: Editura ICRV.